

40
45
Zeeland

W BOOKS

VERONICA FRENKS

Zeeland

40

45

VERONICA FRENKS

WBOOKS

VOORWOORD

Oorlog in een eilandenrijk

Zeeland in de Tweede Wereldoorlog. Er doemt een beeld op van eilandbewoners wier besloten samenleving ruw verstoord werd door het bedrijfsbedrijf van de grote wereld. Eilanders die daarvoor sterker dan ooit geconfronteerd werden met De Overkant. Met de Duitse bezetter die land en water naar zijn hand zette. Met soldaten van heinde en verre in vreemde krijgsdienst of gevangenschap. Eilanders die op hun beurt gedwongen werden het eigen eiland te verlaten om elders onderdak te vinden. Vaak kwam door die gedwongen verhuizing de wereld van het eigen eiland in een ander licht te staan.

Het verhaal in dit historische fotoalbum belicht uiteenlopende kanten van een eilandenrijk dat verzeild raakte in bezetting en krijgsgeweld. Een bezetting die in de loop der jaren steeds zwaarder ging wegen. Tussen berusting en verzet probeerden de eilanders daarbij hun weg te vinden. In de gekozen foto's komen de consequenties daarvan voor het leven van alledag steeds nadrukkelijk in beeld. Ook het krijgsgeweld krijgt de

lezer onvermijdelijk in het vizier, van de gevechten helemaal aan het begin van de oorlog tot en met de Strijd om de Schelde in 1944 en daarna. Helemaal aan het eind lichten beelden van de wederopbouw een tipje van de sluier van de toekomst op.

Vóór en na de Watersnood van 1953. Dat is een cesuur die vaak wordt aangebracht in de Zeeuwse geschiedenis van de 20e eeuw. Het wassende zeewater van de Ramp waarmee de Zeeuwen ruw in het ruime sop van de moderniteit werden gedompeld. Daarbij wordt vergeten dat dit drama al een eerste bedrijf kent in de periode 40-45, het wassende water van de militaire inundaties van bezetter en geallieerden inclusief. Welke wending willen wij 21e-eeuwers, hopelijk iets *sadder and wiser* geworden door de geschiedenis, geven aan de plot in het derde bedrijf?

Steven van Schuppen

INHOUD

<i>Inleiding</i>	4
MOBILISATIE	6
DE BEZETTER	28
SAMENWERKING, BERUSTING EN VERZET	40
HET LEVEN GAAT DOOR, MAAR ANDERS	54
STRIJD OM DE SCHELDE	84
BEVRIJDING EN DAN...	110
<i>Bibliografie</i>	126
<i>Verantwoording</i>	127
<i>Colofon</i>	128

INLEIDING

Foto's en de fotografen

De foto's in het voorliggende boek vertellen verhalen. Tijdens het selecteren en uitzoeken van de beelden die bewaard zijn gebleven, viel op dat er vele stijlen zijn van fotograferen. En dat in een tijd dat de sluitertijd nog lang was, zodat je stil moest staan om een scherpe foto te krijgen. In veel situaties tijdens de bezetting was poseren geen optie. Er blijkt achter elk verhaal op de foto een ander verhaal schuil te gaan: dat van de fotograaf.

De militairen, zowel de Duitse als de geallieerde militairen, maakten foto's van elkaar en van het land waarin ze terecht waren gekomen. Vooral de streekdracht sprak hen aan. Er was zeker invloed van de bevolking op de militairen die langer gestationeerd waren in Zeeland. Er is een foto bekend waarop een Duitse militair met klompen staat. Deze mannen hebben het dagelijks leven van henzelf en van de bevolking om hen heen vastgelegd. Dat we die foto's te zien krijgen, ook in dit boek, is aan het toeval te danken. Aan het eind van de oorlog was in Duitsland bevel gegeven de foto's van gebieden die bezet waren geweest, te vernietigen. Degene die daarvoor verantwoordelijk was, vond dat zo zonde dat hij een aantal wagens met fotomateriaal naar het westen – bevrijd gebied – heeft gestuurd. Een van die wagens kwam in Franse handen. Hans Sakkers en Johan de Hollander, geïnteresseerd in de Duitse kant van het bezettingsverhaal, vonden tijdens hun onderzoek in het Bundesarchiv en het ECPA een groot aantal van deze afbeeldingen.

De geallieerden hadden eveneens camera's bij zich. Zij fotografeerden vaak de militaire operaties waarbij ze betrokken waren, maar ook ontmoetingen met de lokale bevolking en het eigen leven dat ze hadden.

In Zeeland mocht niet overal worden gefotografeerd. Militaire objecten waren verboden. Er was bij de lokale bevolking zelfcensuur, er werd weinig gefotografeerd om de bezetter niet te irriteren. Gelukkig beseft een aantal fotografen dat deze periode gedocumenteerd moet worden. Openlijk, vanuit het slaapkamerraam of met een toestel onder de rokken legt deze groep het leven ook in deze periode vast. De Beeldbank Zeeland heeft inmiddels een enorme verzameling, afkomstig uit vele regionale, landelijke en buitenlandse archieven. Wij hadden het geluk dat we ook konden putten uit privé-archieven.

Zeer bijzonder is het verhaal achter de foto's die we verkregen via het Polderhuis in Westkapelle van de fotografe Neeltje Flipse-Roelse. Zij fotografeerde al voor de oorlog. Zoals 'echte' fotografen dat deden, ontwikkelde en drukte ze zelf haar foto's af op de manier zoals ze wilde hebben.

Op haar vijftiende kreeg ze een camera. Die was goed aan haar besteed. Ze legde haar leven in het dorp Westkapelle vast. Toen

het Duitse leger binnenviel, begon ze met het documenteren van hetgeen er zich voordeed. Toen de bezetting voorbij was, werd er op Walcheren hard gewerkt aan het dichten van de dijken. Neeltje was een van de weinigen die toestemming had van de burgemeester om het terrein van de dijkwerkers op te gaan en te fotograferen. Ze bleef al die tijd ook de gewone dingen fotograferen: de aardappel oogst, de uitzichten, de mensen. Haar geschiedenis en die van haar Zeeuwse collega's verdienen in de toekomst nader onderzoek.

📍 Westkapelle, 1940 **Fotografe**

Neeltje Flipse-Roelse, dochter van een architect, lid van de Middelburgse fotoclub, bleef lang in dracht. Tijdens de bezetting was dat handig omdat ze haar fototoestel onder haar rokken kon verbergen.

POLDERHUIS NEELTJE FLIPSE-ROELSE

📍 Veere, 1943 **De Bleek**

De bezetter was gefascineerd door de streekdracht. Mensen in klederdracht komen ook voor bij de Zeeuwse fotografen, maar bijna altijd terloops, omdat het normaal is. De militairen en later ook de Amerikanen en Canadezen fotograferen de Zeeuwse dracht geïsoleerd en als iets bijzonders.

BUNDESARCHIV

Mobilisatie

Verbouwereerd, verwonderd, overrompeld, angstig? Ja, voor vele inwoners van Zeeland komt de bezetting onverwacht en met veel geweld. Dat geldt niet voor de bestuurders en de militaire machthebbers. Achteraf gezien waren er tekenen geweest. De crisis van de jaren dertig, de opkomst van Adolf Hitler die zich van geen andere natie iets aantrok, de *Anschluss* van Oostenrijk in 1938, er was reden genoeg voor ongerustheid. Wanneer Duitsland op 1 september 1939 Polen binnenvalt en twee dagen later Engeland en Frankrijk het Duitse rijk de oorlog verklaren, lijkt een grote oorlog onvermijdelijk. Nederland verklaart neutraal te willen blijven; dat was met de Eerste Wereldoorlog immers goed gegaan. Nu lijkt het er ook op dat Nederland en misschien België de dans ontspringen. Er zijn, net als in 1914, afspraken met de Fransen. Toch wordt er achter de schermen gewerkt aan de verdediging.

❖ Middelburg, vroeg voorjaar 1940 Inkwartiering

Op 28 augustus 1939 kondigt de Nederlandse regering een algehele mobilisatie af. Meer dan 250.000 mannen worden over het gehele land verspreid ondergebracht in kazernes en gevorderde scholen. Een deel van de soldaten wordt bij burgers ingekwartierd. In Zeeland zijn 9.000 soldaten gelegerd.

ZEEUWS ARCHIEF – H.B.E. WARNAARS

De Koninklijke Marine geeft vanaf 1939 speciale cursussen op de zeevaartscholen in bescherming en beveiliging. Omdat een aanval vanaf het water niet ondenkbaar is, is de verdediging van de koopvaardisshepen een prioriteit.

In de dorpen komt er een burgerwacht met als taak de plaatselijke bevolking te waarschuwen voor luchtaanvallen. Vanuit hoge uitkijktorens, zoals kerkgebouwen, wordt het luchtruim in de gaten gehouden.

Zeeland krijgt te maken met 'vreemdelingen'. Joden en communisten uit Duitsland vluchten naar Engeland en Amerika. Al vanaf 1938 haalt de Red Star Line uit Antwerpen Joodse vluchtelingen op in Vlissingen om naar Amerika te varen. Niet iedereen kan mee. Tot aan de bezetting proberen de ongelukkigen op allerlei manieren te ontkomen, soms in wrakke bootjes.

De situatie is dus verre van normaal, al verwachten velen tot op het laatst dat Nederland neutraal zal blijven. Wanneer de oorlog op 10 mei uitbreekt, verkeert Zeeland in een uitzonderlijke positie. Er wordt nog een week langer doorgevochten om de Franse legers de gelegenheid te geven zich terug te trekken.

🔴 Vlissingen 1940 Schuilkelder

Er worden schuilkelders gebouwd, zowel door de bezetter als door de gemeente. In Arnhem wordt al in oktober 1939 door de gemeenteraad besloten een schuilkelder te maken op de markt. Die dient als voorbeeld voor de bevolking.

GEMEENTEARCHIEF VLISSINGEN

🔴 Sluis 1939 Vluchtelingen

De lijst van vluchtelingen die op 4 september 1939 stranden in Vlissingen is lang. Tachtig vluchtelingen die uit Duitsland komen, kunnen niet meer met de boot mee. Groot-Brittannië heeft alle visa die aan vreemdelingen waren verstrekt geannuleerd. Op 3 september hebben Groot-Brittannië en Frankrijk de oorlog verklaard aan Duitsland. Nederland en België verklaren zich een dag later neutraal. De vluchtelingen zoeken onderdak in goedkope pensions in Nederland en velen zullen eindigen in Duitse vernietigingskampen. In Sluis wordt in de herfst van 1939 een tweetal Jodenopvangkampen ingericht: een protestants en een katholiek. Het protestantse kamp wordt gehuisvest in het Sint-Josephpensionaat. Daar bevinden zich met oudjaar 1939 117 vluchtelingen. Andere Joden vinden onderdak in het voormalige Sint-Augustinusklooster. Daar vinden

260 Joden een plek. Op de foto zien we kinderen die hun communie doen. De kinderen met donkere schoentjes zijn Joodse kinderen uit het vluchtelingenkamp. De kampbewoners worden vanzelfsprekend opgenomen in het stadje Sluis, de kinderen schuiven bij de lokale scholieren in de banken. Toch is de situatie ongemakkelijk en ontstaan er conflicten. Een verslag van de hulporganisatie is er duidelijk over: 'De zielennoed blijft groot. Het is zeer moeilijk de verbanning uit het vaderland, de teleurgestelde toekomstverwachting, de ongerustheid over de verwanten en de in menig opzicht moeilijke kampsituatie uit Gods hand te aanvaarden. De zieke zenuwen bemoeilijken een ingetogen houding en daardoor ook het samenleven.'

BEELDBANK ZEELAND

► **Souburg 1939 Soldaten** pagina 10-11

Dit mariniersbataljon is gelegerd in Souburg. In de gehele provincie worden soldaten ondergebracht. Er is onderdak in openbare gebouwen, maar velen worden ook ingekwartierd bij burgers.

NEDERLANDS INSTITUUT VOOR MILITAIRE HISTORIE

♦ Westerschelde 1940 **Mijnenleggers**

Terwijl premier De Geer in een radiotoespraak het Nederlandse volk verzekert dat er geen enkele reden tot ongerustheid is, krijgen op 11 en 12 november 1939 in Zeeland twee voormalige veerboten de opdracht op geheime missie te gaan. Ze gaan mijnen leggen in de Westerschelde. De twee veerboten zijn eerder dat jaar omgebouwd tot mijnenlegger op scheepswerf de Schelde in Vlissingen. Het gaat om de *Prins Willem I* en de *Koningin Emma*. De *Prins Willem I* wordt in mei 1940 gebruikt om de Franse troepen die zich terugtrekken naar Breskens over te zetten. In de haven wordt het schip tot zinken gebracht om niet in Duitse handen te vallen.

Mijnenveger *Hr. Ms Hydra* wordt op 15 mei van Vlissingen naar de Zijpe, tussen Schouwen-Duiveland en Philipsland gebracht om te verhinderen dat Duitse troepen naar Duiveland

oversteken. Het schip wordt tijdens die actie door mitrailleurvuur getroffen en ernstig beschadigd. Er vallen drie doden. Op de foto het vastgelopen schip in mei 1940.

NEDERLANDS INSTITUUT VOOR MILITAIRE HISTORIE

• Zuid-Beveland 1939 **Waterlinie**

Op Walcheren bevinden zich de haven en de scheepswerf van Vlissingen, de marine, het vliegveld bij Souburg en het marinevliegveld bij Veere. De staart van Zuid-Beveland, die aansluit op de Kreekrakdam en Brabant, is relatief makkelijk te verdedigen. Daartoe wordt de Bathstelling en – iets westelijker – de Zanddijkstelling ingericht. Twee polders worden door de Nederlandse overheid onder water gezet. Deze natuurlijke barrière van water en de met licht veldgeschut uitgeruste militairen op

deze Zanddijkstelling moeten de verwachte vijand tegenhouden als de Bathstelling het niet houdt. De Zeeuwse waterlinie is een feit.

De kazematten bij het haventje van Bath zijn vermomd als boerenschuren, compleet met beschilderde ramen.

Een dienstplichtig soldaat van lichte 1939, gelegerd in de Bathstelling: 'We zaten daar natuurlijk niet best: als de nood aan de man kwam, hadden we voor ons de vijand en achter ons de geïnundeerde polders. Alleen langs een paar dijkjes zou je weg kunnen komen.'

De Bathstelling wordt op 15 mei verlaten. Vanaf die datum rukken de Duitse strijdkrachten verder op door Zuid-Beveland.

BEELDBANK WO2 / NIOD

◆ Schore 1939 **Militair Geheim**

Nederlandse troepen zijn vanaf 28 augustus gemobiliseerd. De paniek op 9 november 1939 in enkele dorpen op Zuid-Beveland is veroorzaakt door de Nederlandse militairen. Zij zetten op die donderdagmorgen de inundatiesluizen open. Niemand is op de hoogte gesteld. Suikerbieten en aardappelen staan nog op het land, niemand is geëvacueerd. De burgerautoriteiten zijn niet gewaarschuwd. Alle bevoegdheden liggen in handen van de militaire autoriteiten. De mosselcontroleur op de sluis van Hansweert ziet het gebeuren: 'Het was een vreselijk gezicht, die vernieling van het overstromende water. Ik heb mijn dochter die op Tholen woonde opgebeld en die heeft met de auto mijn vrouw en kinderen opgehaald. De eerste nacht heb ik in mijn kantoor geslapen.'

BEELDBANK ZEELAND – COLLECTIE HOUTERMAN

❖ Terschelling 1939 **Eerste slachtoffers**

De soldaten die waren gemobiliseerd, hebben het aanvankelijk niet buitensporig zwaar. Over het algemeen wordt geloofd dat de oorlog aan Nederland voorbij zal gaan. Soms echter gaat het mis, zoals bij de mijnneveger *Hr. Ms. Willem van Ewijck* (1937-1939). Tijdens het opruimen van een foutief gelegde mijn op 8 september 1939, drijft het schip door de sterke stroming over een andere mijn. Het schip wordt midscheeps getroffen en vliegt voor de kust van Terschelling in de lucht. Op de foto zijn de restanten van het schip te zien, direct na de mijnontploffing. Van de totaal zesendertig slachtoffers komen dertien mannen uit Zeeland; dat is niet zo vreemd, want Zeeland levert relatief altijd de meeste marinemensen. Nog geen maand later is er een vergelijkbaar incident met het zusterschip *Jan van Gelder*. En een jaar later loopt ook de *BV34* ter hoogte van Zoutelande op een mijn. Twintig bemanningsleden komen daarbij om, een overleeft het. Dan is het al oorlog.

NEDERLANDS INSTITUUT VOOR MILITAIRE HISTORIE

❖ Vlissingen 1939 **Eerste slachtoffers**

De 20-jarige hofmeester S.C. van Steenkiste wordt na de mijnontploffing aan boord van de *Willem van Ewijck* in zijn woonplaats Vlissingen begraven. Op de foto zien we de begrafenisstoet in de Van Galenstraat op het 'Eiland' in Vlissingen. Ook Johan Emile ten Klooster uit Veere, Cornelis Grootjans uit Souburg, Jan Bimmel en Just Armand Kruisland uit Vlissingen en acht andere Zeeuwen waren bemanningsleden op de mijnneveger en komen om bij de ontploffing.

GEMEENTEARCHIEF VLISSINGEN

❖ Middelburg 1940 **Tapijten**

Niet alleen handel, industrie en burgers moeten beschermd worden, ook de cultuur. De wandtapijten uit de Zeeuwse statenzaal die al sinds 1604 in Middelburg hangen, worden opgeborgen in zinken kokers, hermetisch gesloten en veilig gesteld in de kelders van de abdij. Daarvoor wordt een speciale betonnen vloer gestort in een aardedonkere ruimte aan het eind van de kloostergang in de abdij. Kort na de aanval op Middelburg op 17 mei 1940 worden ze ongeschonden onder het puin van de abdij gehaald en naar een geheime schuilplaats in Limburg gebracht. Daar brengen ze de bezetting door.

Een ander kunstwerk dat de oorlog op miraculeuze wijze overleeft is het schilderij van de Lieve Vrouwe uit de Polder, dat al een bewogen geschiedenis achter de rug heeft. Pastoor Voorham uit Middelburg is zich zeer bewust van de waarde van het schilderij waarvoor hij verantwoordelijkheid draagt. Al in de 14e eeuw was er een schilderij van de Lieve Vrouwe van de Polder en kwamen edelen en vissers van heinde en verre op bedevaart naar Vrouwenpolder. In 1562 houdt dit plotseling op en verdwijnt het schilderij uit de geschiedschrijving. In 1931 wordt het echter in een particuliere collectie teruggevonden en wordt het eigendom van de Middelburgse parochie. Het schilderij overleeft de Middelburgse branden na de aanval van 17 mei 1940 doordat de pastoor het op tijd naar Domburg brengt. Later die maand brengt hij het weer terug. Vlak na de Zeeuwse bevrijding, maar nog voor de nationale bevrijding, wordt er al weer een bedevaart naar het schilderij gehouden.

BEELDBANK ZEELAND

COLOFON

UITGAVE

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com

TEKST EN SAMENSTELLING

Veronica Frenks, Vlissingen

VORMGEVING

Riesenkind, 's-Hertogenbosch

Zeeland 40-45 verschijnt in de 40-45 reeks over lokale en regionale geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in Nederland. De reeks is gebaseerd op het concept van *Het Grote 40-45 Boek*, naar een idee van Erik Somers en René Kok.

Deze uitgave kwam tot stand met advies van Erik Somers en René Kok, beiden als historici verbonden aan het NIOD instituut voor oorlogs-holocaust- en genocidestudies.

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt dankzij genereuze bijdragen van Gemeente Goes, Gemeente Middelburg, Gemeente Reimerswaal, het Prins Bernhard Cultuurfonds en het Van de Velde Publicatiefonds.

© 2014 WBOOKS / Veronica Frenks

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.
© c/o Pictoright Amsterdam 2014.

 WBOOKS

ISBN 978 94 625 8050 3
NUR 689, 693

40
45

Zeeland 40-45 vertelt het verhaal van de provincie in de Tweede Wereldoorlog

In Zeeland verliep de bezetting anders dan in de rest van Nederland. De Westerschelde was als toegangsweg tot grote delen van Europa strategisch van groot belang. Om de Westerschelde in handen te krijgen, moest Zeeland het eerst bevrijd worden. Zo kon de aanvoer naar Antwerpen op gang komen en kon het leger van de geallieerden verder trekken. Na D-Day was de Slag om de Schelde de belangrijkste strijd in de bevrijding van Nederland.

Maar hoe verging het de Zeeuwen gedurende de vijf oorlogsjaren? De bevolking was voortdurend op de vlucht. Dat betekende voor de bevolking dat alles wat veilig en vertrouwd was, onder druk stond. Dit fotoboek geeft een beeld van de meidagen van 1940, het verloop van de bezettingsjaren, dagelijks leven, collaboratie en verzet. Veronica Frenks verzamelde talrijke foto's uit collecties in binnen- en buitenland. De foto's geven een indringend beeld van gewone mensen in ongewone omstandigheden.

Veronica Frenks is onderzoeker, publicist en tentoonstellingsmaker met grote belangstelling voor cultuurhistorische onderwerpen.

Deze uitgave kwam tot stand met advies van Erik Somers en René Kok, beiden als historici verbonden aan het NIOD instituut voor oorlogs-, holocaust- en genocidestudies.

